

Марцынкевіч Вера Іванаўна

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна

(г. Мазыр, Беларусь)

vera.martsinkevich@mail.ru

ЛЕКСІЧНАЯ РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ЮНАЦТВА Ў БЕЛАРУСКІХ ПРЫКАЗКАХ (ЛІНГВАСЭНСАРНЫ АСПЕКТ)

У артыкуле з пазіцыі лінгвістычнай сэнсорыкі разглядаецца юнацтва як узростава этап пераходу дзіцяці ў самастойнае, дарослае жыццё, выяўляюцца лексемы, якія характарызуюць юнака і дзяўчыну як аб'екты зрокавага ўспрымання, аналізуюцца колераабазначэнні як моўныя вербалізатары сэнсорыкі зроку, вызначаюцца іх функцыі (на матэрыяле беларускіх прыказак).

Ключавыя словы: маладосць, знешнасць, узрост, колераабазначэнне, зрокавае ўспрыманне, сэнсорыка, беларускія прыказкі

In the article, from the linguistic sensorics, adolescence is considered as an age stage of a child's transition to an independent, adult life. Lexemes characterizing a young man and a girl as objects of visual perception are identified, color designations are analyzed as linguistic verbalizers of visual sensorium, and their functions are determined (on the material of Belarusian proverbs).

Keywords: youth, appearance, age, color designation, visual perception, sensory perception, Belarusian proverbs

Як вядома, прыказкавы фонд з'яўляецца важным складальнікам фальклору любога народа. Прыказкі здаўна прыцягвалі ўвагу навукоўцаў розных школ і напрамкаў, таму можна сцвярджаць, што яны вывучаны даволі грунтоўна (найперш у даследаваннях І.Я. Лёцэшава, Я.Я. Іванова, Ю.А. Петрушэўскай, А.С. Дзядовой, А.Л. Садоўскай і інш.).

Актуальнасць звароту да гэты намага даследавання абумоўлена нераспрацаванасцю сэнсорыкі мікратэксту парэміі. Успрыманне сігналаў розных сэнсарных сістэм чалавека вывучаецца ў мове на розных узроўнях, мы спынімся на лексічным.

Лексіка займае найважнейшае месца сярод асноўных кампанентаў прыказак і прымавак як моўных адзінак [1, с. 76] дзякуючы яшчэ і таму, што ў прыказках ужываюцца, як правіла, найбольш частотныя лексічныя адзінкі [2, с. 66]. Гэта дазваляе разглядаць лексіку ў прыказках і прымаўках не толькі як адзін з моўных сродкаў іх пабудовы, але і як рэпрэзентатыўны матэрыял для вывучэння разнастайных семантычных асаблівасцей розных груп лексічных адзінак агульнанароднай мовы.

Прадметам апісання ў дадзеным артыкуле з'яўляецца лексіка зрокавага ўспрымання знешнасці юнака і дзяўчыны.

Моладзь уяўляе сабой асобную групу, якая вылучаецца ў традыцыйнай супольнасці адметным выглядам, мадэлямі паводзін, заняткамі і г. д. Маладосць разглядаецца як падрыхтоўка да дарослага жыцця, асноўная задача гэтага этапу – пошук шлюбнага партнёра, атрыманне ведаў, засваенне ўменняў і навыкаў, неабходных дарослым.

Уяўленні пра юнацкую прыгажосць атаясамліваюцца перш за ўсё са знешнасцю, на што ўказвае семантыка прыметніка *прыгожы* – ‘які мае прывабныя рысы твару’ [3, с. 145]. У традыцыйнай культуры замацаваўся стэрэатып: прыгожы – значыць, харошы. Параўнаем у кантэксце: пра юнака – *Хоць над лаўкаю пасяджу (наляжу), а на прыгожага (харошага) пагляджу; Глянеш на яго – вады нап’ешся; Не той харош, што тварам прыгож, а той харош, што на справу гожа*; пра дзяўчыну – *За гожаю пойдзеш – ліха знойдзеш; Гэты квецце па ўсім свеце; Дзеўка, як кветка; Дзеўка, як таполя*.

Паколькі знешняя прывабнасць належыць да ліку гендарна маркіраваных характарыстык, вылучаем і спецыфічныя маркеры прыгажосці: у юнака імі выступаюць саматызмы *бус, чупрына (Вус барабанскі, чупрыны чаркеская, – не ўважай, дзяўчына, што доля кепская)*, у дзяўчыны – *каса* як эталон дзявочай прыгажосці (дарэчы, семантычна звязаны з саматызмам *валасы*): *Каса – дзявочая краса*.

Заўважым, што ў кантэксце *Карміў да вусоў – кармі і да барады* саматызмы *вусы, барада*, з аднаго боку, выступаюць маркерамі ўзроставага пераходу ў стан дарослага чалавека і тым самым ілюструюць завяршэнне працэсу юнацтва (юнак – *вусы*) і пачатак працэсу сталення (*барада* – мужчына), з другога – рэпрэзентуюць сэнсоруку зроку. Звернем увагу, што ў прыведзеным кантэксце саматызмы *вусы, барада* набываюць другаснае значэнне ‘вырасціць, давесці да самастойнасці’. З гэтых пазіцый мы падтрымліваем меркаванне В. Д. Старычонка, што “ўсталявалася даволі празрыстая метафарычная сувязь паміж зыходным і вытворнымі значэннямі дзеясловаў *карміць, карміцца*: ‘даваць корм, ежу, харчаваць’ ‘забяспечваць сродкамі для жыцця, мець каго-небудзь на сваім утрыманні’, ‘служыць сродкам для пражывання, крыніцай даходу’ і г.д.” [4, с. 139]. Разам з тым, відавочна суадноснасць дзеяслова *карміць* з працэсам спажывання ежы, што дае нам падставы аднесці дадзеную парэміялагічную адзінку да прыкладаў, якія рэпрэзентуюць сэнсоруку смаку.

Адзначана, што “важнейшым аспектам прыгажосці ў любой традыцыйнай культуры з’яўляецца наданне жанчынам этнаспецыфічных рыс” [5, с. 234]. Такой рысай у парэміялагічных адзінках выступае жаночая паўната. Параўнаем: *Гожа я дзеўка: азадак гладак, хоць морда бы фіга; Папоўна гладка як гладка* (імпліцытна выражана сэнсорука смаку). Знешняя характарыстыка поўна ў адносінах да дзяўчыны атаясамляецца з маладосцю і прыгажосцю, і таму дзявочая паўната ацэньваецца пазітыўна.

Непрыгожая дзяўчына атаясамляецца, перш за ўсё, з непрыгожым тварам: *Хіба на рабацінне накінуць пасагу (рабацінне – разм. ‘вяснушкі; ямкі, шчарбіны на скуры пасля восты’ [6, т. 4, с. 546]. Негатыўна маркіруюцца і такія дэталі дзявочай знешнасці, як адсутнасць касы (*Дзеўка без касы не мае красы*) і залішняя хударлявасць (*Багатая – рылатая, убогая – хандогая; Гожа я дзеўка: азадак гладак, хоць морда бы фіга*).*

Не з’яўляецца прыкметай эстэтычна прыгожай знешнасці юнака наяўнасць фізічных недахопаў: *Хоць кульгавы, хоць насаты, але хітры і багаты; Хоць крывое ды гарбатае, але слаўнае ды багатае* (сэнсорука тактыльнасці).

У дадзеным кантэксте асабліваасці знешнасці непрыгожага маладога чалавека ўраўнаважваюцца падкрэсліваннем яго іншых чалавечых вартасцей *хітры, слаўны* і (што не менш важна) узроўнем матэрыяльнага дабрабыту *багаты*.

Паказчыкам знешняй прыгажосці таксама выступае ўзрост. Параўнаем: пра юнака – *Хоць хлеба ні куса, абы без вуса; Малады, але спелы; Як молад, тады і дораг*; пра дзяўчыну – *Жні тианічку прызеляненькую, аддавай дачку маладзенькую*. Мяркуем, што ў кантэкстуальным акружэнні *Леней хавець у пеляночках, чым у вяночках* назойнік *вяночкі* актуалізуе значэнне заўчаснай смерці дзяўчыны ва ўзраставым перыядзе юнацтва.

Важным паказчыкам жаночай прыгажосці з'яўляецца і адзенне, роля якога ўзмацняецца з узростам, калі дзяўчына дасягае адпаведнага ўзросту, неабходнага для заключэння шлюбу і стварэння ўласнай сям'і, і набывае іншы статус – нявеста: *Пазнаюць нашу дачку і ў андарачку; Ці ж цаніць дзеўку па сукенцы ў нядзельку? Не па рэпачцы націнка, не па дзевачцы дзяцінка*. Тут жа параўнаем: *Загадайся, хлапчына, чаго плача дзяўчына; Праходзіць Пакрова – раве дзеўка бы карова; Шчабеча дзяўчына, шчабеча – спяшыць замуж, чалавеча* (сэнсорыка слыху).

Прыгажосць з'яўляецца неад'емнай прыкметай маладых людзей. Адпаведна фальклорнай традыцыі ў аналізуюмым парэміялагічным матэрыяле маладосць успрымаецца як увасабленне прыгажосці, а старасць – як яе адсутнасць: *На свежую кветку пчолка ляціць, а на старую й чорт не глядзіць; Старая дзеўка, як дзіравы кажух, – адзін толькі дух* (імпліцытна выражана сэнсорыка паху); *Перасталася трава – ні сена, ні труха; Як гарэлка старая, так і дзеўка маладая* (імпліцытна выражана сэнсорыка смаку).

Такім чынам, у парэміях вербалізацыя знешняй прыгажосці як юнака, так і дзяўчыны адволькава прадстаўлена семантыкай прыметніка *прыгожы (гожы, хорошы)*. Мужчынскай прыгажосць прадстаўлена больш стрымана і менш дэталізавана, чым жаночая прыгажосць. Апісанне непрыгожых дзяўчат і юнакоў у прааналізаваных кантэкстах нязначнае.

Адзначым, што лексіку зрокавага ўспрымання юнацтва можна прадставіць праз выяўленьня колераабзначэнні. Розныя аспекты вывучэння слоў са значэннем колеру маюць на мэце аналіз асацыятыўных сувязяў, які пры гэтым узнікаюць [7, с. 142]. Так, з дапамогай лексікі, якая абазначае колер, у моўных кантэкстах беларускіх парэмій апісваецца знешнасць (*Вус барабанскі, чупрына чаркеская – не ўважай, дзяўчына, што доля кепская* (чорны тон імпліцытна выражаны спалучэннем *чаркеская чупрына* 'валасы чорнага колеру'); *Хіба на рабацінне накінуць пасагу* (карычневы тон); *Леней у дзеўках сівець, як замужам паршывець* (шэры тон); узрост (*Жні тианічку прызеляненькую, аддавай дачку маладзенькую* (зялёны тон); *Маліна не тое, што дзяўчына: чым болей спее, тым смачней становіцца* (чырвоны тон); *Дзювачы век як макаў цвет*; (чырвоны тон); сацыяльны статус (*Не бяда, што чорна, абы была праворна* (чорны тон у значэнні 'бедная, не багатая'); даецца знешняя характарыстыка

дзяўчыны (*Як не бачаць, дзеўка – золата, як убачаць – волава*); раскрываецца яе ўнутраны эмацыянальна-псіхалагічны стан (*У дзеўках сівеючы, не будзеш радавацца*); апэньваюцца рэчаіснасць і паводзіны юнака (*Асіна чырванее, дзяціна шалее; Асіна чырванее, хлопец дурэе*).

Такім чынам, колераабазначэнні рэалізуюць у мікратэктах парэмій як нейтральна-намінацыйную, так і экспрэсіўна-выяўленчую функцыі. Яны характарызуюць, апэньваюць, індывідуалізуюць юнака і дзяўчыну як аб'екты зрокавага ўспрымання. У прыказках ўзроставага этапу юнацтва прадстаўлены лексікай пяццю тыпаў успрымання, сярод якіх пераважае зрокавае ўспрыманне. Лексіка зрокавага ўспрымання рэпрэзентуе фізіялагічныя (знешні выгляд, узрост) і псіхалагічных (паводзіны, пачуцці, эмоцыі) характарыстыкі прадстаўнікоў моладзі абодвух палоў.

Літаратура

1. Іваноў, Я. Я. Асноўныя кампаненты прыказкі як моўнай адзінкі: лексічны склад, граматычная арганізацыя, фармальныя і структурна-семантычныя варыянты / Я. Я. Іваноў, Ю. А. Петрушэўская // Весті БДПУ. Серыя 1. – 2022. – № 1. – С. 75–79.
2. Лепшаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства / І. Я. Лепшаў. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2006. – 279 с.
3. Коваль, В. И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В. И. Коваль. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2007. – 217 с.
4. Старычонак, В. Д. Семантычная прастора дзеясловаў беларускай мовы (на матэрыяле другасных намінацый) / В. Д. Старычонак. – Мн. : БДПУ, 2022. – 316 с.
5. Бутовская, М. Л. Тайны пола. Мужчина и женщина в зеркале эволюции / М. Л. Бутовская. – Фрязино : Век 2, 2004. – 368 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мн. : БелЭн, 1977–1984.
7. Шаўчэнка, М. М. Спецыфіка ўжывання ахраматычнага колераабазначэння шчыры мове трылогіі В. Іпатавай “Гаспадары Вялікага Княства” / М. М. Шаўчэнка, Л. В. Прахарэнка // Текст. Язык. Человек : в 2 ч. / редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) [и др.]. – Мозырь : МГПУ имени И. П. Шамякина, 2015. – Ч. 2. – 176 с.